

КОСОВО И МЕТОХИЈА У ИЗДАЊИМА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ (кратак преглед)

У години великог јубилеја – сто тридесет година од оснивања Српске књижевне задруге – важно је указати и на једну линију доследности коју ова велика и престижна установа српске културе негује више од века, а која се тиче идеје о важности обухвата српског културног простора, посебно простора Косова и Метохије. Остајући верна начелу које њен први председник Стојан Новаковић дефинисао, према којем се „просветни живот само онда у пуном здрављу развија када црпе снагу из широкога и дубоког врела целокупне духовне тековине народне“, Српска књижевна задруга је својим програмом рада, издавачком делатношћу и својом просветитељском улогом од почетка поимала Косово и Метохију као историјску, културну и духовну основу на којој почива свеколика српска култура. Томе нимало није сметала програмска оријентација Српске књижевне задруге која је подразумевала отвореност за савремена уметничка и књижевна достигнућа, за модерне токове европске и светске књижевности и културе. Напротив. У том укрштају традиционалног и модерног налази се и њена тачка ослонаца која никада није дозволила да се национално повлачи пред анационалним, нити да се, с друге стране, традиционално затвори пред модерним.

О томе можда најбоље сведочи обимна библиографија издања Српске књижевне задруге, затим разноврсне едиције из области историје, историје уметности, књижевности, философије и религије, чувено „Коло“, посебне библиотеке итд. При томе, број библиографских јединица које се директно или индиректно тичу Косова и Метохије је толико бројан и тако свеобухватан да се стиче утисак како у развоју и раду ове институције и није било периода у којем је изневерена идеја „косовске мисли“ (И. Андрић) или „косовског опредељења“ (З. Мишић).

Уопштено говорећи, Косово и Метохија је у Српској књижевној задрузи присутно на више различитих начина: првенствено је присутно у издањима из области *књижевности* (како народне, тако и писане; како прозе, тако и поезије), затим у *историјским издањима*, монографијама и зборницима из области историје уметности, архитектуре и сликарства. Затим, велики је број књижевника са простора Косова и Метохије који су своја дела објављивали у овој престижној установи током протеклих сто тридесет година. Међутим, чини се најважнијим у свему томе одговорити на оно суштинско питање: шта сва та издања уједињује, то јест шта је оно фундаментално о самом Косову и Метохији према чему су се одређивали и опредељивали бројни историчари, историчари уметности и књижевници који су о њему писали?

За разумевање идеје „косовске мисли“ у Српској књижевној задрузи није неважна чињеница то што је Стојан Новаковић, и пре оснивања ове институције, већ 1878. године (уочи петстогодишњице Косовског боја, када су се почела појављивати научна дела великог значаја и трајне вредности о том догађају у историји и легенди) објавио *Народна предања о боју косовском и Српске народне песме о боју Косовском. Критичке студије*. То сведочи да су ову институцију основали и утемељили тако велики умови и људи тако широког духа, који су, разумевајући величину и значај Косовског боја за српску националну, књижевну и научну мисао, у темељ и програм

рада ове институције то и уградили, оставивши једну врсту трајног духовног завештања генерацијама које долазе.

Прво значајно дело које се у Српској књижевној задрузи појављује, а везано је за Косово и Метохију јесте *Лазарица или бој на Косову* 1906. године, народна епопеја у двадесет и четири песме, које се приредио и поговор написао Срета Ј. Стојковић. Ту је дата целокупна историја Косовског боја у епској поезији и представља најобухватнију и утолико значајнију студију у српској књижевности и култури. Ова књига је, разуме се, због своје важности током једног века постојања и рада Српске књижевне задруге доживела више издања.

Година 1926. значајна је пре свега по томе што се тада у издању Српске књижевне задруге, у чувеном Колу, објављују приповетке једног писца са простора Косова и Метохије, чије је дело после 1945. године читавих пола века било забрањено и недоступно књижевној јавности Србије – *Приповетке* Григорија Божовића. Овај „косовски Андрић“, како су га називали, највећи и најбољи приповедач српског југа и Старе Србије је своју књижевну репутацију, између осталог, учврстио захваљујући и томе што је своје приче о историјским страдањима Срба у Старој Србији, објавио у овој институцији. Његова друга књига приповедака објављена је 1940. године и такође је доживела велики књижевни успех. Од прве Божовићеве књиге у „Колу“ до следећег писца са Косова и Метохије који је објавио у тој престижној едицији прошло је читавих сто година. На то су свакако утицале и одређене друштвенополитичке околности после Другог светског рата, када је владала тенденција да се све оно што се стварало на простору јужне српске покрајине сврста у корпус такозване „косовске књижевности“.

Године 2008. у „Колу“ је један од својих најбољих романа *Сара* објавио највећи живи књижевник са Косова и Метохије – Петар Сарић. Међутим, треба рећи да је Сарић и пре тога у Српској књижевној задрузи објављивао своје романе (*Дечак из Ластве, Петруша и Милуша и Сутра стиже Господар*), а прошле, 2021. године објавио и најновији роман *Клобук*. Овакво присуство дела једног косовскометохијског и српског писца у овој институцији не говори само о квалитету његовог рада већ и о третману српске књижевности стваране на овом простору као делу матичног тога свеукупне српске књижевности, културној, просветној и националној оријентацији ове установе.

Разуме се да је између Божовићевих књига приповедака и Сарићевих романа објављено на десетине књижевних и историјских дела, антологија, зборника, појединачних издања аутора са Косова и Метохије (попут Данила Николића, Алека Вукадиновића) или оних који су на Косову живели и стварали (Радосава Стојановића, Даринке Јеврић, Ратка Поповића), али су се током протеклих деценија у СКЗ-у појавила репрезентативна остварења која су у много чему померила границе схватања и разумевања историје, уметности и културе Косова и Метохије, Косовског боја, косовског мита и косовског опредељења.

Управо из тог разлога посебно би требало издвојити есеј Зорана Мишића из књиге *Критика песничког искуства* (1976), објављен под називом „Шта је то косовско опредељење?“, који је, како се чини, у многоме променио схватање идеје *косовског опредељења*. Третирајући вековну српску књижевну и културну традицију као део

светске и европске баштине, аутор посебно потенцира значај Косовског мита који је давно превазишао границе националног мита; својом суштином „он се придружио оним највишим творевинама људског духа, сакупљеним у Имагинарном музеју једне јединствене европске културе“. О косовском опредељењу он говори као о највишем етичком принципу који нам је уручен од Грка и који је постао наше историјско искуство, али и више од тога – наше духовно и песничко начело.

Хронолошки и историјски посматрано, есеј Зорана Мишића је био нека врста припреме за деценију у којој се обележавала шестогодишњица Косовског боја и буђења националне свести која се осећала на свим пољима. Већ уочи 1989. године у српској књижевности, али и проучавању књижевности, затим историји, историји уметности и културе јављају се дела у којима доминира актуелизација и ремитологизација Косовског мита, као и шире историјско и надисторијско контекстуализовање Косовског боја у историји српског народа и то је била карактеристика рада и пројеката многих националних институција, издавачких кућа, научних и образовних установа.

Међутим, Српска књижевна задруга је учинила много више од других објавивши неколико капиталних издања у којима су сумирана дотадашња научна и историјска знања, књижевне и уметничке вредности, али и створене велике синтезе у виду значајних и капиталних едиција.

Тако се већ 1988. године појављује хрестоматија текстова *Савременици о Косову и Метохији 1852–1912* коју је сачинио и предговор написао Душан Батаковић. Избор текстова о Косову и Метохији из пера Хаџи Серафима Ристића, Саве Дечанца, Бранислава Нушића, Зарије Поповића, Јанићија Поповића и других, са изванредним предговором приређивача, значајан је пре свега због тога што је права слика стања српског живља на простору Старе Србије, о којој широка јавност није много знала. Ови текстови су различити по жанровима, али чине драгоцену врсту историјске књижевности која делује као заједничко прегнуће једног нараштаја.

У периоду од 1989. до 1994. године у Српској књижевној задрузи појавило неколико антологија песничког и прозног стваралаштва са Косова и Метохије, али и песама и прича о Косову и Метохији, збирки поезије мотивисаних Косовским бојем и Косовским заветом итд. Међу њима су свакако најзначајније следеће књиге: *Остала је реч (српске народне умотворине из Метохије)*, 1988, песме, кратке умотворине, припаметке, обичаји, веровања, заклетве, клетве, благослови итд, које је приредио Милорад Радуновић; *Темељи* (избор нове српске поезије о Косову), 1989, приредио Павле Зорић; Љубомир Симовић је 1989. објавио чувену драму *Бој на Косову*; *Косовско опредељење* Радована Самарџића (1990), о историјском и легендарном у Косовском опредељењу, светосављу и косовском завету, историјском карактеру Срба, Косову и Метохији, његовом историјском успону и паду; Данило Николић је 1991. објавио збирку изабраних приповека *Повратак у Метохију*; следеће године (1992) се појављује књига Атанасија Јевтића *Свети Сава и Косовски завет*; избор текстова из старе књижевности *Списи о Косову* објављен је 1993, као и *Сабрани списи Патријарха Пајсија* (1993), познатог као Пајсије Јањевац; следеће године (1994) Владимир Цветановић је објавио значајну *Антологију косовскометохијских приповедака (1871–*

1941), где су заступљени: Манојло Ђорђевић Призренац, Никодим Савић, Зарија Поповић, Јанићије Поповић, Григорије Божовић и др).

Међутим, ако бисмо једном речју или симболом желели да покажемо шта је Косово и Метохија у Српској књижевној задрузи, то би била у српској култури јединствена едиција, настала такође поводом обележавања шест векова од Косовског боја, *Косовска споменица 1389–1989*. Овај велики пројекат објављен у четири књиге, по обухвату тема, великим синтезама и минуциозним анализама у области књижевности, историје и ликовне уметности, разликује се по свему што је пре и после објављено о Косовском боју на читавој територији наше земље, у свим издавачким кућама и културним и научним институцијама. И чини се да ће проћи још много времена да би се у српској култури и просвети појавиле књиге оваквог значаја и обухвата.

Косовском споменицом (1389–1989) су обухваћене следеће књиге: 1) *Косовски бој у српској историји* (1989), коју су написали: Радован Самарџић, Сима Ћирковић, Олга Зиројевић, Радмила Тричковић, Душан Батаковић, Веселин Ђуретић, Коста Чавошки и Атанасије Јевтић; 2) *Косовски бој у српској књижевности* Војислава Ђурића (1990) је изванредан зборник на преко 650 страна, у коме су сабрани сви релевантни књижевни и критички текстови о Косовском боју, од средњег века до дана објављивања ове знамените књиге. То је епска, лирска и критичка вертикала о Косовском боју у српској књижевности која показује сву дубину „косовске мисли“ кроз књижевно – песничко и прозно стваралаштво, али и критичку мисао. Једном речју, све вредно што се икада певало, опевало, приповедало и промишљало о Косовском боју нашло се у овој књизи трајне и непролазне вредности; 3) *Косовски бој у ликовним уметностима* Дејана Медаковића (1990) такође улази у ред капиталних остварења, где се говори о одјецима Косова у европској и југословенској уметности, као и о самом Косовском боју у ликовним уметностима. Богато опремљена, ова књига чини духовно језгро читаве историје српске ликовне уметности и 4) *Косовски бој у европској књижевности*, по свом значају улази у ред изванредних књига, а обухвата изабране текстове који су настали као одједи Косовског боја у европској књижевности и то: староруској, француској, немачкој, шпанској, каталонској, италијанској, пољској, мађарској, словеначкој, грчкој, енглеској, чешкој, македонској и албанској.

И као круна свих ових издања о Косову и Метохији, његовој историји и култури кроз векове, у Српској књижевној задрузи је 2006. године објављена *Књига о Косову* Димитрија Богдановића (чије прво издање датира из 1986, САНУ), вероватно најзначајнија синтеза историјског, научног и уметничког знања о нашој јужној српској покрајини.

Ова монографија, као и све овде поменуте књиге, али и бројна друга издања Српске књижевне задруге од почетка прошог века до данас, говоре пре свега о томе да Косово и Метохија и и ова институција културе чине духовно јединство више од једног века, јер је у свим издањима, код свих аутора који су се њиме бавили, Косово и Метохија третирано као конститутивни елемент српске културе, као темељ на коме почива све вредно, велико и непролазно у њој. При томе је задивљујућа доследност неговања духовне баштине у Српској књижевној задрузи, спремност да се и у деценијама највећих духовних искушења не одустане од јасно назначеног пута развоја

и ширења просвете и културе, који је имао пре свега национални карактер. Та врста „националне посебности“ (Љ. Трговчевић) је аутентична и препознатљива у Српској књижевној задрузи, готово колико и њен амблем, али је нарочито дошла до изражаја кроз неговање *косовске идеје*. Чињеница да је та црта доследности видљива у издавачким подухватима и данас, има охрабрујући и освешћујући значај, јер, како каже Димитрије Богдановић, управо таква свеобухватна историјска сазнања човека „враћају к себи, оспособљавају га да ствари види у правој боји и у стварним димензијама.“

Марија Јефtimiјевић Михајловић